

ismail
HAKKI BURSEVÎ
EYYÜHE'L-
BÜLBÜL

Kalbe Gelenler

Çeviri: Fakirullah Yıldız-Ömer Çınar- Sehle Türkoğlu

TASAVVUF
KLASİKLERİ

SÜFİ
KİTAP

ÖN SÖZ

XVII. asrın ikinci yarısıyla XVIII. asrın ilk çeyreğinde yaşamış ve Celvetî şeyhi, âlim, şârih, müfessir, şair gibi vasıflarıyla eskilerin “hezârfen” olarak tabir ettikleri pekçok hususiyetleri kendisinde toplamış bir şahsiyet olan İsmail Hakkı Bursevî hazretleri 1063/1653 yılında Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos’ta dünyaya gelip ömrünün tamamını ilim tahsili, irşâd faaliyetleri ve eser telifiyle geçirmiştir.

Aydos, Edirne, Üsküp, Tekirdağ, Üsküdar, Şam, Mekke, Medine, Mısır ve Bursa gibi Osmanlı hâkimiyetindeki pekçok yeri dolaştıktan sonra Bursa’da, Zilkâde 1137/Temmuz 1725’de ahirete irtihâl eden ve Tuzpazarı’nda kendi adıyla anılan câmi haziresinde sırlanan Bursevî hazretleri, kendisinden geriye tefsir, hadis, fıkıh, akaid, kelâm ve özellikle tasavvuf alanında yüzden fazla muhalled eser bırakmış ve bu eserlerin çoğunu Türkçe, kırk kadarını da Arapça kaleme almıştır.

Bu çalışmamızda, Bursevî hazretlerinin vâridât türü eserlerinden biri olan ve Rebfülevvel ayının başlarında, 1115/1704 senesinde Arapça olarak kaleme alınan **Eyyühe’l-Bülbül** isimli risalesinin tercüme metni ortaya konulmuştur. **Eyyühe’l-Bülbül** üzerine ilmî olarak daha evvel Betül İzmirli tarafından bir makale hazırlanmış; mezkûr çalışmada eserin tanıtım ve muhteva

tahlili yapılmış fakat makale olması hasebiyle eserin tam metni neşredilmemiştir.

Eserin daha ilk cümlesinde “Gaybın vâridâtından kalplerin üzerine vârid olanlarla kalplerin bülbüllerini konuşturan Allah’a hamdolsun” diyerek berâat-i istihlâlle eserin muhtevasını beyan eden müellif, bir tasavvuf terimi olarak “Kulun kastı olmaksızın gaypten (Hak’tan) kalbe gelen manalar” diye tarif edilen vâridlerden, **Eyyühe’l-Bülbül**’de tespit edebildiğimiz kadarıyla otuz dört adedini zikretmiştir. Bu manalar, **Eyyühe’l-Bülbül**’de günün farklı zamanlarında, çoğunlukla ayet-i kerimeler, bazen de Arapça veya Türkçe beyit ve rubailer şeklinde Bursevî hazretlerinin kalbine vârid olmuştur. Müellif tarafından bu vâridler izah edilirken ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve tasavvufun önemli şahsiyetlerinin şiirlerinden de istifade edilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde, Bursevî hazretlerinin hayatı ve eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmış olması sebebiyle -hayatı ve eserlerine dair detaylı bilgi almak isteyenler için ilgili çalışmalar referans gösterilerek- muhtasar olarak hazretin hal tercümesi verilmiş; **Eyyühe’l-Bülbül**’ün esas alınan müellif hattı nüshası tavsif edilerek muhtevası hakkında bilgi sunulmuş; sonrasında ise eserin tercüme metni ortaya konulmuştur.

Metinde yer alan âyetler ve hadisler Arabî harflerle yazılıp ayetlerin meali ve hadislerin tercümeleri dipnotta gösterilmiştir. Metinde geçen âyetlerin tahrîcinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın meâlî, hadislerin ve kelâm-ı kibârların tahrîcinde “şâmile” programı kullanılmış, Farsça şiirler ise “ganjoor.net” sitesinden tespit edilmiştir. Metinde iktibas edilen âyetlerin dipnotta meâlleri tam olarak verilmiş; iktibâs edilen ilgili kısmın meâlî dipnotta bold yazı tipi ile gösterilmiştir.

Bursevî hazretlerinin tasavvuf ve özellikle vâridât türü eserlerinden “bir deste gül” kabilinden seçilerek “İsmail Hakkı Bursevî

Kitaplığı" başlığı ile arz-ı endam edecek serinin ikinci eseri olan **Eyyühe'l-Bülbül**'de rastlanabilecek hataların mütercimlerin tercüme hatası olduğunu aziz okuyucuların bilgisine arz eder, nazar-ı müsamahayla bakmalarını istirham ederiz. Nakıs olan kulunun filini, sevdiği ve razı olduğu işlere muvafık kılan ve dahi mükemmel olan Allah Teâlâ hazretlerinden, eserden azamî istifade nasip etmesini niyaz ederiz.

Fakirullah Yıldız - Ömer Çınar - Râyiha Yargıcı

İstanbul 2023

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ HAZRETLERİNİN HAYATI¹

1063/1653 yılında Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Kimi kaynaklarda, Şumnu'da doğduğu ifade edilmiştir.² Babası'nın Adı Mustafa Efendidir. Bursevî hazretlerinin beyânına göre³ Mustafa Efendi'nin babası Bayram Çavuş, onun babasının adı Şâh Hüdâbende'dir.

Babası Mustafa Efendi aslen İstanbullu olmakla birlikte Bursevî hazretlerinin doğumundan bir yıl önce çıkan Aksaray yangınında evi yanınca Aydos'a göçtü. Yedi yaşında iken annesini kaybetti. Babası Mustafa Efendi'nin tasavvufî neşveden behresi olması hasebiyle, o sıralar Aydos'a gelmiş olan Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin halifesi Atpazarlı Osman Fazlî Efendi ile arasında bir yakınlık teşekkül etti. İsmail Hakkı Bursevî hazretleri üç yaşında iken Osman Fazlî Efendi'nin elini öpüp hayır duasını aldı. **Sefînetü'l-Evliyâ**'da, Osman Fazlî Efendi'nin kendisine "Sen bizim üç yaşından beri hâlis müridimizsin" diye söylediği belirtilmektedir.⁴

1 Müellifin hayatı; **Tuhfe-i Bahriyye-Tevhid ve Sırlar Denizi** (Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, **Tuhfe-i Bahriyye-Tevhid ve Sırlar Denizi**, Haz. Fakirullah YILDIZ, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018) isimli çalışmadan iktibas edilmiştir.

2 Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî**, C. 1, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1308, s. 36.

3 Hüseyyin Vassâf Efendi, **Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr**, C. 2, SüleymaniyeYazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 2306, s. 37.

4 Vassâf, **age.**, s. 37.

Bursevî hazretleri, Aydos'ta Osman Fazlî Efendi'nin halifesi Ahmed Efendi'nin yanında beş yıl ilim tahsil etti. Daha sonra Edirne'ye gidip Osman Fazlî Efendi'nin bir diğer halifesi Abdülbaki Efendi'nin yanında yedi yıl daha ilim tahsiline devam etti. Diğer yandan hüsn-i hatla meşgul olan Bursevî hazretleri, sülüs, nesih ve talik hat meşketti.

22 yaşında iken İstanbul At Pazarı'nda bulunan Kul Camisi'nde mürcüdi Atpazarlı Osman Fazlî Efendi'ye mülâkî olup kendisine intisap etti. Bir yıl sonra şeyhi Osman Fazlî Efendi, "Senin istidâdın gelmiş" dedikten sonra kendisine hilafet vererek 1086/1675'de Bursa'ya gönderdi. Sonrasında Üsküb'e gönderilen Bursevî hazretleri, burada altı yıl irşadla meşgul oldu.

1087/1676'da, 24 yaşında iken Şeyh Mustafa Uşşâkî Efendi'nin kızı Afife Hanım ile evlendi.⁵ Hanımı 1090/1679'da vefat etti ve kendisinin görev yaptığı zâviyenin bahçesine defnolundu. Daha sonra on dört ay Köprülü'de ve 1093/1682-1096/1685 yılları arasında da Usturumca'da görev yaptı.

Osman Fazlî Efendi'nin Bursa'da bulunan halifesi Sunullah Efendi vefat edince İsmail Hakkı Bursevî hazretleri 1096/1685'de şeyhi tarafından Bursa'ya halife olarak tayin edildi. **Rûhu'l-Beyân** isimli tefsirini bu yıllarda kaleme almaya başladı.

Bursa'da vazifeli iken İstanbul'da bulunan şeyhini beş defa ziyaret etti. Daha sonra Osman Fazlî Efendi 1101/1690 yılında Magosa'ya sürgün edilince şeyhini ziyaret için oraya gitti. Kendisinin Bursa'ya intikalinden sonra şeyhi Osman Fazlî Efendi 1102/1691 yılında Bursevî hazretlerini kendi makamına ikame edip vefat etti.

Sultan II. Mustafa'nın daveti üzerine II. ve III. Avusturya seferine katıldı. 1700'de kara yoluyla Suriye üzerinden; 1710 yılında da deniz

5 Ramazan Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 443.

yoluyla Mısır üzerinden iki defa hacca gitti. Bu yolculuklarında Mısır ve Şam âlimleri ve tasavvuf erbâbiyla görüştü. Mısır'da iken Ezher müderrislerinden bazılarına icâzetnâme verdi.

1714 yılında Tekirdağ'a gitti ve burada üç yıl kaldı. İkinci evliliğini şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin kızı Hanife Hanım'la, üçüncü evliliğini Ayşe Hanım'la yaptı. 1717'de mânevî bir işâretle Şam'a gitti. Şam'da bulunduğu sırada Şam Valisi Receb Paşa'ya **Tuhfe-i Recebiyye** isimli eserini takdim etti. Daha sonra 1720'de Üsküdar'a gelip 1723'e kadar burada ikamet etti. Ardından Bursa'ya dönerek Tuzpazarı'nda kendi adıyla anılan câmiyi inşâ ettirdi.

Ömrünün tamamını ilim tahsili, irşâd faaliyetleri ve eser te'lifleriyle geçiren İsmail Hakkı Bursevî hazretleri Zilkâde 1137/Temmuz 1725'de vefat etti ve Tuzpazarı'nda yaptırdığı câminin kible tarafına defnedildi.

İsmail Hakkı Bursevî hazretleri tefsir, hadis, tasavvuf, me'ânî, şiir gibi pek çok alanda eser kaleme almış olup bunların yaklaşık 40 kadarı Arapça'dır. Bursalı Mehmet Tahir eser sayısının 100'den fazla olduğunu beyan edip 105 eserinin ismini zikretmiş; Hüseyyin Vassâf Efendi ise 139'unun isimlerini zikredip daha başka eserlerinin de olduğunu ifade etmiştir.⁶ Ali Namlı tarafından hazırlanan doktora tezinde ise telif tarihi belli olan 105, belli olmayan 13 ve kayıp 4 eserin ismi verilmiş, aynı çalışmada Bursevî'ye aidiyeti şüpheli ve yanlışlıkla isnat edilen 17 eser zikredilmiştir.⁷

Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Rûhu'l-Mesnevî, Ferâhu'r-Rûh, Mecû'ül-Beşîr li-Eclî't-Tebşîr, Dîvân, Mirâciyye, Makâlât-ı İsmail Hakkı, Tuhfei Bahriyye, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i

6 Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 1, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, s. 28-32; Hüseyyin Vassâf Efendi, **Sefine-i Evliyâ-i Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr**, C. 2, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 2306, s. 37-56.

7 Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı**, İstanbul, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 160-65. (Bu tez basılmıştır: İstanbul, İnsan Yayınları, 2001).

Haliliyye, Tuhfe-i İsmâiliyye, Kitabu Hayâtî'l-Bâl, Vesîletü'l-Merâm, Eyyühe'l-Bülbül eserlerinden bazılarıdır.⁸

8 Mehmed Süreyyâ, **age**, s. 36; Hüseyin Vassâf Efendi, **age**, 37-56; Bursalı Mehmed Tahir, **age**, 28-32; Muslu, **age**, 442-462; Hüseyin Vassaf Efendi, **Kemâlnâme-i Hakkı**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başılar Koleksiyonu, nr. 2324/, vr. 1-60; Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 23, İstanbul, 2001, s. 102-106; Namlı, **agt.**, 160-165; Tuba Onat Çakıroğlu, **İsmail Hakkı Bursevî'nin «Şerh-i Pend-i Attar» (Attar'ın Pendnamesi'nin Açıklaması) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme ve Attar'ın Pendname'si ile Karşılaştırılması**, Ankara, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 7-14.

Ayrıca eserleri hakkında detaylı bilgi için **bkz.** (Ali Namlı, "Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî", **TALİD**, 16(31-32), 2018; Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı**, İstanbul, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

EYYÜHE'L-BÜLBÜL'ÜN NÜSHA TAVSİFİ

Eyyühe'l-Bülbül'ün müellif hattı nüshası, Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyonu'nda (nr. 86) kayıtlı mücelledin üçüncü risalesi olup 84b-110a varakları arasında yer almaktadır. 26 varaktan müteşekkil olan eser tâlik hatla kaleme alınmıştır. Eserin her sayfasında 19 satır mevcuttur.

EYYÜHE'L-BÜLBÜL'ÜN MUHTEVASI

Bursevî hazretleri tarafından 1115/1704 senesinde, Rebûlevvel ayının başlarında tamamlanan eserde, müellif risalenin adının bizzat Allah Teâlâ tarafından verildiğini risalenin mukaddimesinde şöyle beyan etmiştir:

“Besmele, hamdele ve salveleden sonra, Bursa -*bütiin afet ve belalardan Allah burayı korusun*- beldesinde ikamet eden, fakir şeyh İ000smâil Hakkı der ki: Bu, ben fakirlerle beraber işrâkın⁹ tevhidindeyken bizzat mahlûkatın yaratıcısının isimlendirmiş olduğu Eyyühe'l-Bülbül adlı bir risaledir.”¹⁰

9 Kalbe manaların dolması.

10 İsmail Hakkı Bursevî, **Eyyühe'l-Bülbül**, Bursa İnebey Kütüphanesi Genel Koleksiyonu, nr. 86, vr. 84b.

Müellif, risalenin ilk cümlesinde “Gaybın vâridâtından kalplerin üzerine vârid olanlarla kalplerin bülbüllerini konuşTURAN Allah’a hamdolsun” diyerek berâat-i istihlâlle (bir esere konusuna uygun ifadelerle başlamak) eserin muhtevasını beyan etmiş ve eserde insanların ve cinlerin yalanlayamayacağı kalbe vârid olan şeyleri dile getirdiğini ve bu hakikatleri ancak ilimden ve ünsiyetten nasipsiz, temyiz kabiliyetlerini yitirmiş kimselerin inkâr edeceğini şöylece ifade etmiştir:

“Bu risalede, insanların ve cinlerin tekzip edemeyeceği vâridâtın, kalplerin bülbülüne vârid olan şeyleri dile getirdim. Bunu ancak hiçbir ilim havzasında bulunmamış yahut da ünsiyet bahçesinde coşmamış olanlar inkâr eder. Sanki o kimselerin duyguları ve kuvveleri ölmüş, yaprağın, tanenin ve çekirdeğin arasını ayırt edemez olmuştur. Nebî’nin *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* ve âlinin hürmetine, Allah Teâlâ’dan, nimetlerinin üzerime taşmasını ve sonsuz lütfuyla beni ve bütün müminleri bu hal üzere müşerref kılmasını diliyorum.”¹¹

“Vârid” kelimesi tasavvuf terimi olarak “Kulun kastı olmaksızın gaypten (Hak’tan) kalbe gelen manalar”¹² şeklinde tarif edilmiş olup **Eyyühe’l-Bülbül**’de, çoğunlukla ayet-i kerimeler, bazen de Arapça veya Türkçe beyit ve rubailer Bursevî hazretlerinin günün farklı zamanlarında kalbine vârid olmuştur. Müellif tarafından bu vâridler izah edilirken ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve tasavvufun önemli şahsiyetlerinin şiirlerinden istifade edilmiştir.

Bursevî hazretleri vâridleri şerh ederken eserde başta peygamberler olmak üzere kendi yakınlarından bazı kişilere, dînî, edebî ve tasavvufî şahsiyetlere de yer vermiş; yakınlarından kızı Emetullah ve şeyhi Osman Fazlî Efendi; peygamberlerden Hz. Âdem, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Ya’kûb, Hz. Eyyûb, Hz. İbrâhim, Hz. Dâvûd, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed *-aleyhimü’s-selâm-*; ulemâdan Nevevî, Halebî, Birgivî, Rezîn, İbnül-Cevzî, Aliyyü’l-

11 Bursevî, **age**, vr. 84b.

12 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2001, s. 374.

Kârî, Kuhistânî, İbn-i Sînâ, Fahreddîn er-Râzî, Fârâbî ve Süyûtî; tasavvuf ehlerinden İbrâhim b. Edhem, Bâyezid-i Bistâmî, Ebû Ali Rûzbârî, Ebû Tâlib Mekkî, Ebû Medyen Mağribî, İmâm Gazzâlî, İbnü'l-Arabî, Sadreddîn el-Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Şems-i Tebrîzî, Yûnus Emre, Hâce Alâaddîn-i Attâr, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Yazıcıoğlu Mehmed ve Molla Câmî gibi isimler müellif tarafından **Eyyühe'l-Bülbül'** de zikredilmiştir.¹³

Metinde otuz dört adet vârid mevcut olup muhtevalarını şöyle özetlemek mümkündür:

Birinci vâridde; “Rabbinizden size indirilenlere tâbi olun. (A'râf 7/3)” âyetinin kalbine vârid olduğunu belirten Bursevî hazretleri, bu hitâbın işaretinin kalbin bülbülüne ve ona tabi olan rûhânî ve bâtınî kuvvelere olduğunu; bu indirilenler içerisinde hem güzelin hem de en güzelin mevcut olduğunu; şeriatlar, hükümler ve kıssalar kabilinden olan şeylerin güzel; Allah'ın zatını, sıfatlarını, esmâsını ve fiillerini tanıtmaya kabilinden onların daha güzel olduğunu; keza hizmet ve kulluğa delalet eden şeyin güzel; aşk ve muhabbete delalet eden şeyin ise daha güzel olduğunu; bundan dolayı Allah Teâlâ'nın, Hazreti Yusuf'un *-aleyhisselâm-* kıssasını, “kıssaların en güzeli” diye isimlendirdiğini; nitekim bu kıssanın âşık ile maşukun, muhîb ile mahbubun ve gizli ve âşık olan işlerden onların aralarında cereyan eden şeylerin zikrini barındırdığını beyan etmiştir.

İkinci vâridde; “Onun evveli ilim, âhiri yakazadır” kavlinin vârid olduğunu; yani bu yüce işin evvelinin rüya, sonunun yakaza hali olduğunu yahut evvelinin gizlenmek, ahirinin ise rüyet ve inkişaf olduğunu; Hazreti Mûsa'nın *-aleyhisselâm-* işin bidayetinde “Ey rabbim! Bana lutfedeceğin her türlü hayra muhtacım! (Kasas 28/24)” diyerek ilim ve feyzin en ednasına razı geldiğini; sonra-

13 Betül İzmirli, Kalbe Dair Bir Risâle: İsmâil Hakkı Bursevî'nin Eyyühe'l-Bülbül'ü, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, 2020-Cilt: 20 - Sayı: 2, s. 492.

sında Allah'ın O'nu konuşmak için yaklaştırmasıyla terakki ettiğini; daha sonra ise "Rabbim! Bana görün; sana bakayım. (Araf 7 / 143)" demeye terakki edip dağa tecelli vaki olduğunda bayılıp düştüğünü; O'nun, Allah Teâlâ'yı bu vatanda murat etmiş olmasının, baş gözüyle görmesiyle değil, beşeriyetten sıyrılmak ve hislerden tamamen fani olmakla mümkün olduğunu; gözlerin bu vatanda Allah Teâlâ'yı idrak edemeyeceği fakat Nebimizin -*sallallâhu aleyhi ve sellem*- idrak etmesinin ise kâinat ve fesat âleminden ve dünyanın sınırlarından çıkıp terkip âleminden ayrılmış olduğu halde vaki olduğunu belirtmiştir.

Üçüncü vâridde; "Yûsuf olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız. (Yusuf 12/22)" ayetinin vârid olduğunu; hikmetle murat edilenin eşyanın hakikatlerini bilmek ve onu olduğu hal üzere idrak etmek demek olan zevkî hikmet olduğunu; bülbülün, kendisinden gayrısında bulunmayan bir ötüşle ve coşmayla tahsis edilmesi gibi, kalbin de riyasetle tahsis edildiğini; çünkü kalbin ruh ve bedenden mütevellit olup ebeveynlerde bulunan bilgiler ve özelliklerin kalpte de bulunduğunu; kalp için ikinci bir doğumun hâsıl olmasından sonra, o kalbin gayrısının hilafına beytullâh, arşu'r-Rahmân ve celâletin sırrının müstevâsı olduğunu; yine o kalbin, cem'iyetinin ve kuşatıcılığının kemâlinden dolayı ilahî isimler arasından celâlete ehil olması gibi velâyet ve riyâsete de ehil olduğunu ve kuvvetlerden, tebaaya nispetle sultan menzilinde ve diğer isimlere nispetle de Allah ve Rahman ismi menzilinde olduğunu ifade etmiştir.

Dördüncü vâridde; "Ey bülbül, feryat ve figan etme! Zira gül bahçesinin gülü, incitmeye tahammül edemez. Gülün güzellik ve letafetine bak da aşk pazarı hareketlensin." mealinde bir rubâinin vârid olduğunu; burada bakışların farkına işaret mevcut olduğunu; incelikten yoksun olduğu için her bakışın maşukla alakalanmaya münasip olmadığı; bir bakışta incelik olmazsa kalpte hararet ve

galeyan olmayıp aksine o güzellere bakmakta ilgisizlik, tembellik ve benzerlerinin meydana geleceğini dile getirmiştir.

Beşinci vâridde; “Aşkın feyzi olmasa insan kaybolur; dünyada baş iken kuyruk olur.” mealinde bir beytin vârid olduğunu; insanın aşk sebebiyle gayrısından üstün olduğunu; keza bülbülün de gayrısında bulunmayan aşk eserinden dolayı diğer kuşlardan şerefli olduğunu; bu yüzden güller ve çiçekler açtığında ötüşünü kesmediğini, kendini kaybedinceye kadar gece ve gündüz onları koklamaya devam ettiğini; bugününü dünden ayırt edemeyecek kadar aşk ve nazar ehlinde olduğunu; onda, eserdeki güzelliği mütalaa etme kudretinin mevcut olduğunu ve onun güle olan aşkının özünde sevgiliye âşıklık olduğunu; gülün Hazreti Peygamber’in *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* terinden yaratılmış olduğunu ve sevgilide olan şeyin gülde de mevcut olduğunu; şüphesiz Hazreti Peygamber’in *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* bütün güzel sıfatları ve eserleriyle zahir ve sırlarının hepsiyle tecelli edici olduğunu bildirmiştir.

Altıncı vâridde; “De ki: ‘Sizin için öyle bir vakit belirlenmiştir ki, ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.’ (Sebe 34/30)” ayetinin vârid olduğunu; bu ayette her kemâlin belirlenmiş malum bir vakti olduğuna işaret edildiğini; ilkbaharda veya sonbaharda yetişen her meyvenin bir olgunluğa ulaşma vakti olduğu gibi, her salikin de istidadın kemalinin kendisinde zahir olması için malum bir vaktinin yani kemal vaktinin mevcut olduğunu; bu sebepten Allah Teâlâ’nın, Kur’ân’da birçok yerde umumi ve hususi olarak sabrı emrettiğini bildirmiştir.

Yedinci vâridde; “Doğru yolu gösteren Allah Teâlâ’ya hizmetçi olmayan kimse O’na kavuşmaya bir adım dahi yol bulamaz.” mealinde bir beytin vârid olduğunu; burada “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. (Ankebut 29/69)” ayetine işaret olduğunu; mücâhedenin hizmetin ta kendisi olduğu ve hidayetin ise Rab Teâlâ tarafından câri olan müşâhedenin feyzi olduğunu; hizmetin, feyzi

gerektirmese de o feyz için salih bir sebep olduğunu; terbiye edici mürşid-i kâmile nispetle olan feyze ise nefes denildiği ve kemâlâtın hâsıl olabilmesi için müritten hizmet, şeyhten ise nefesin gerekli olduğunu beyan etmiştir.

Sekizinci vâridde; “Cennetlerin fidanları lâ ilâhe illallah ve Rabbim Allah’tır.” kavlinin vârid olduğunu; bu kavlin, arazların somutlaşmış cevherler suretinde kaim olmalarına delalet ettiğini ve bunun müşâhede ehli katında zahir olduğunu bildirmiştir.

Dokuzuncu vâridde; “Bu, fenlerle değil, bilakis aşk ve deliliklerdir” kavlinin vârid olduğunu, yani hakîkî âleme vâsıl olmanın, zâhir ehlinin uğraştığı fenler ve hiyel/ mekanik ilimleriyle değil, bilakis onların terkiyle ve aşk ve delilik vasıflarını kazanmakla mümkün olacağı ve bu deliliğin de merdud olan akıl deliliği değil, makbul olan aşk deliliği olduğunu ifade etmiştir.

Onuncu vâridde; “Onlar için o cennette istedikleri şeyler vardır.” kavlinin vârid olduğunu, yani o sûrî cennette hikmetin gerektirmediklerinin dışında arzuladıkları çeşitli şeylerin onlar için var olduğunu; şehvetin hikmete tabi olup hikmete muhalif olan şeye de asla arzu duyulmayacağını; keza onlar için manevi cennetlerde talep ettikleri ilim, marifet, hikmet ve hakikatlerin mevcut olduğunu; ancak kudretin takdir olunmuş taalluk etmesinin keyfiyetini bilmek ve bilinmesi mümkün olmayan ve Allah Teâlâ’nın ilmini kendisine tahsis etmiş olduğu şeylerin keşfedilmesi gibi hikmet dışı kalan şeylerin buna dâhil olmadığını beyan etmiştir.

On birinci vâridde; “Benim yakınımnda sadece sen varsın, senin evin dünya ve ahirette benim evimdir.” kavlinin vârid olduğunu; Allah Teâlâ’nın, müminin kalbine zatı, sıfatları, isimleri ve fiilleriyle tecellisinin o kalbe hululünü gerektirmeyeceği; güneşin semada ve ışığının da yeryüzünde bulunmasının bunun misali olduğu ve güneşin kendisinin değil ışığının yeryüzüne hulul etmiş, kendisinin de semada bulunduğu hal üzere kalmış olduğunu; varlığını

her yönüyle bir lakin aynalar hasebince hallerinin farklılık gösterdiği; hakiki varlığın ise a'yân için hatta ahadî zat için olduğunu belirtmiştir.

On ikinci vâridde; “Sabah vakti Allah Teâlâ'nın sultanın meclisinde olduğu görüldü. Sonra sana dönüştü ve seninle birleşti. Mesafe ise aynın aynaları miktarınca oldu.” kavlinin vârid olduğunu; burada zikredilen Allah Teâlâ lafzının, tecellileri hasebince hakikat merhalelerine indirilmiş olan ilahi hakikate işaret olduğu ve o ilahi hakikatin, mükerrem ruh olan yüce sultan meclisine inip ruh suretinde zuhur ettiğini; sonrasında bu mertebeden kendisine tahsis edilmiş olan arşına ve istivasına tenezzül ettiğini; o arşın ise nurlanmış olan kalp olduğunu bildirmiştir.

On üçüncü vâridde; “Senin derdin gönlümdeki bütün kederleri yok etti. Ben düşkünü elimden tutup yine kaldırdı” mealinde bir beytin vârid olduğunu; Allah Teâlâ'nın bir kulu için hayır murat ettiği zaman onun gamını tek bir gam kılıp kalbine bir dövünme ilka ettiğini; o kimsenin daima gamından dolayı ağlayıp gülmediğini; bu sebeple Resûlullâh'ın *-sallallâhu aleyhi ve sellem-* zahiren mahlûkatın yüzüne karşı mütebessim ve güleç olmakla beraber devamlı mahzun olup tefekkür halinde olduğunu; Allah Teâlâ'nın bir kulu için şerri murat ettiği zaman ona çeşitli gamlar verdiğini ifade etmiştir.

On dördüncü vâridde; “Sonra sana, ‘Tevhid önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrâhim'in dinine uy.’ diye vahyettik. (Nahl 16/123)” ayetinin vârid olduğunu beyan edip mezkûr ayeti işârî olarak tefsir etmiştir.

On beşinci vâridde; “Ve rabbın bal arısına şöyle ilham etti: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbının koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!› Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında

bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır. (Nahl 16/68-69)” ayetlerinin vârid olduğunu beyan edip mezkûr ayetleri işârî olarak tefsir etmiştir.

On altıncı vâridde; “İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyardırdık... (Kehf 18/19)” ayetinin vârid olduğunu; buradaki zamirin (“onları” kelimesinden kastedilenin) Ashab-ı Kehf’e râci olduğunu; onların yedi kişi olup mağarada uyuyarak 309 sene kaldıklarını ve sonra Allah Teâlâ’nın onları tekrar dirilttiğini; ahir zamanda Hazreti Mehdi’nin *-radiyallâhu anh-* çıkma anında aynı şekilde yine diriltilecekleri ve onun vezirleri olacakları; Hazreti Mehdi’nin dokuz vezirinin olduğu ve o vezirlerden yedi tanesinin cismanî olup onların Ashab-ı Kehf olduğunu; iki tanesinin de ruhanî olup onların da Hazreti Ali’nin *-kerremallâhu vecchehû-* ve Hazreti Şeyh-i Ekber’in *-kuddise sirruhû-* ruhaniyeti olduğunu beyan etmiştir.

On yedinci vâridde; “Ey âyetlerimize iman eden ve Müslüman olan kullarım! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksiniz. (Zuhruf 43/68-69)” ayetlerinin vârid olduğunu beyan edip mezkûr ayetleri işârî olarak tefsir etmiştir.

On sekizinci vâridde; “Ve kâfir, ‘Keşke toprak olsaydım!’ der. (Nebe 78/40)” ayetinin vârid olduğunu beyan edip mezkûr ayeti işârî olarak tefsir etmiştir.

On dokuzuncu vâridde; “Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. (Maide 5/117)” ayetinin vârid olduğunu beyan edip mezkûr ayeti işârî olarak tefsir etmiştir.

Yirminci vâridde; zikir ettiği esnada O’nun “Firdevs cennetine indin.” kavliyle hitap edildiğini belirtip zikir meclisinin cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu; birinci neş’ette bu bahçeye dâhil olanın son neş’ette Firdevs cennetine dâhil olacağını¹⁴ bildirmiştir.

14 Ankebût 29/20 ayetine telmihte bulunulmuştur.

Yirmi birinci vâridde; “Mâsivâ yani Hak Teâlâ'nın dışındaki her şeyin varlığı gelip geçici olduğu için, cihanda yok hükmündedir.” mealinde bir beytin vârid olduğunu; mutlak hevânın bir varlık ve hakikatinin olmadığı; keza Allah Teâlâ'nın dışındaki şeylerin de bir varlık ve hakikatinin olmadığı; zira mahiyetlerinin arızî olduğu ve arızî olanın da mâdum olduğunu beyan etmiştir.

Yirmi ikinci vâridde; “Sen kaylûle uykusundan uyandıktan sonra başına acayip bir iş geldi, o da şudur: Sen evdeyken basarî bir rüyada **Kitabü'l-Vâridât'** ta hastalığı ve ölümü beyan edilmiş olan Emetullah ismiyle müssemma olan vefat etmiş kerimenin yüzünü gördün. O, yakaza halinde sana göründü. Sen de O'nun yüzünü vefat etmeden önce olduğundan daha nurlu gördün. Bunun için ağlama! Eğer ağlamak ve feryat etmek senin için kaçınılmazsa o zaman Hazreti Yâkub'un *-aleyhisselâm-* ağlaması gibi ağla! O ağlama, nefsanî garazlardan bir şeyin kendisine karışmadığı hakiki bir ağlamadır. Ey bülbül! Bundan önce de bu temessülün benzeri senin başına gelmişti. Keza bu da aynı şekilde uyanmandan sonraydı. O da sen evdeyken yastığın, duyguları kapsayan büyük bir yüze dönüştüğünü görmüştün ve sonra o yastık olduğu hali üzere kalmıştı. Sen de elbiseni giymiş ve evden çıkmıştın. Allah bunu en iyi bilendir” kavlinin vârid olduğunu belirtmiştir.

Yirmi üçüncü vâridde; “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturur, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz.’ dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırды da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır.’ dedik. (Bakara 2/35-36)” ayetlerinin vârid olduğunu beyan edip mezkûr ayetleri işârî olarak tefsir etmiştir.

Yirmi dördüncü vâridde; “Sen âhir zamanda gönderilecek olan bir resulle müjdelendin. O resul de, Muhammed Mehdi'dir *-radiyallâhu anh-*.” kavlinin vârid olduğunu ve onun genel anlam-

daki resul değil, hususi anlamdaki resul olduğunu; Mehdi'nin zahirî ve batınî olmak üzere iki tane olduğunu; zahirî Mehdi'nin, beklenen Mehdi olup Ehl-i Sünnet'e göre henüz doğmadığını; batınî Mehdi'nin ise kalbin elçisi olduğu ve onun ahir zamanda gönderildiğini; onun taayyünü ve zuhurunun, ruh ve beden taayyünü ve zuhurundan sonra olduğunu beyan etmiştir.

Yirmi beşinci vâridde; "Sen davetçi olarak gönderildin."; yani sen, has bir şekilde gönderildin ve sen, zahir ve batın kavmini basiret ve keşif üzere Allah Teâlâ'ya davet edicisin. Hidayet ve tevfik senin içindir. Senin dışında gönderilmemiş olanlar ise körlüğe ve hicaba davet edicidir. Onlara doğru yoldan sapmak ve saptırmak vardır." kavliyle hitap olunduğunu bildirmiş ve ilgili vâridi bazı ayetleri referans göstererek şerhetmiştir.

Yirmi altıncı vâridde; "Sende ezel sırrı zahir oldu ve sen ebediyete kadar ayna olmakta daim oldun." kavliyle hitap olunduğunu; burada, tıpkı yüzün gözükmesi için aynanın cilalanmasına ihtiyaç olduğu gibi, ezel sırrının zahir olmasının, mahallin saf olmasına muhtaç olduğuna işaret olduğunu; ayna olan kimsenin pasının gidip berraklığının zahir olacağı ve ebediyete kadar ayna olarak kalacağı; Hak Teâlâ'nın da, isimleri ve sıfatlarının kemâlâtının suretlerini zahir etmek için o ayna olan kimsede tecelli edeceği ve onun ahirette de, dünyada da temiz olarak kalacağını ifade etmiştir.

Yirmi yedinci vâridde; "Kâf. Şanı yüce Kur'an'a yemin olsun! (Kaf 50/1)" kavlinin vârid olduğunu; kâf lafzının kâinatın kendisiyle döndüğü kutb-ı vücûda işaret olduğunu ve bu kutupta diğer dağlara nispetle Kaf dağının kuşatıcılığı gibi tam bir kuşatma mevcut olduğunu; bundan dolayı Allah'ın isminin tezahür ettiği yer olduğunu; ilahî isimlerin, keza isimlerin tezahürlerinin hepsinin bu şerefli ismin gözetimi ve bu eksiksiz yüce ismin mazharının kuşatıcılığı altında olduğunu; kutb-ı vücûdda ahadiyyet sırrının mevcut olup bu sebepten her asırda ancak bir tane olduğunu belirtmiştir.

Yirmi sekizinci vâridde; “Aşkın şühûdu kavseyin aynasındadır; muhabbetin şühûdu ise iki başın birleşimindedir.” mealindeki Arapça beytin vârid olduğunu; bu beyitte aşk mertebesinin sıfat mertebesi olduğuna işaret olduğunu; bu mertebeye “kâbe kavseyin” mertebesi dendiğini; muhabbet mertebesinin zat mertebesi olup muhabbetin de kuvveti gittikten ve etkisi fena bulduktan sonra meydana gelen aşkın gayesi olduğunu ve bu mertebeye “ev ednâ” mertebesi denildiğini; aşk mertebesinin ikiliği ve bir dairede imkân kavsından vücup kavsını ayırmayı gerektirdiğini; zatî muhabbet mertebesinin ise birliği ve iki kavsın birleşmesini gerektirdiğini beyan etmiştir.

Yirmi dokuzuncu vâridde; “Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın. (Bakara 2/264)” ayetinin vârid olduğunu belirtip mezkûr ayeti işârî olarak tefsir etmiştir.

Otuzuncu vâridde; “O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anarlar. (Bakara 2/269)” ayetinin vârid olduğunu belirtip mezkûr ayeti işârî olarak tefsir etmiştir.

Otuz birinci vâridde; “Hak Teâlâ(nın ihsanı) ile ledün ilmini anlarım. Ledün ilminden nasibi olanların da Sünnî olduklarını bilirim. İnsan, Hak Teâlâ ile ünsiyet eyleyendir. Ünsiyetten nasipsiz olanların da cinlerden olduğunu kabul ederim.” mealindeki Türkçe rubainin vârid olduğunu beyan ederek mezkûr rubaiyi mısra mısra şerh etmiştir.

Otuz ikinci vâridde; “Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil. (Bakara 2/42-43)” ayetlerinin vârid olduğunu belirtip mezkûr ayetleri işârî olarak tefsir etmiştir.

Otuz üçüncü vâride; “Aşk ateşi canımı yakmaktadır. Acaba sevgilim bana merhamet etmez mi? Ben ağlayıp inleyen bir bül-bülüm. Benim gülüm de gül bahçem de Hak aşkıdır.” mealindeki Türkçe rubainin vârid olduğunu beyan ederek mezkûr rubaiyi şerh etmiştir.

Otuz dördüncü vâride; “Feleklerin dönüşü nihayete erer de aşkın derdi son bulmaz.” mealindeki Türkçe beytin vârid olduğunu beyan ederek mezkûr beyti şerh etmiştir.